

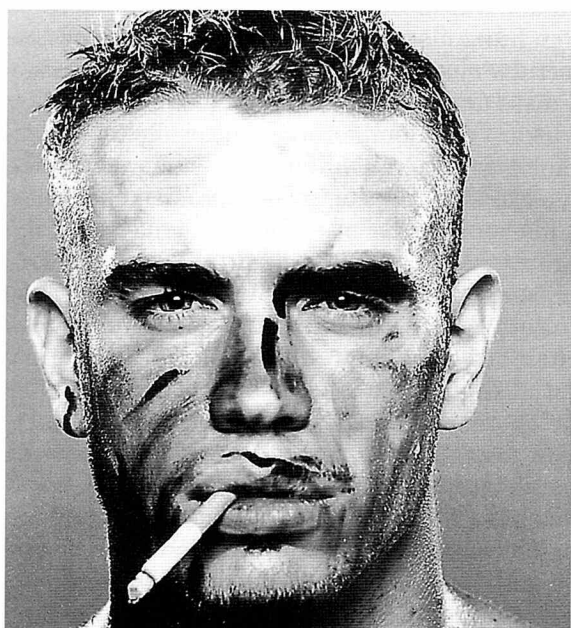
Psykologien

i den senmoderne vestlige kultur

Det hæmmede og overkontrollerede selv – som var dominerende i Freuds samtid – er blevet afløst af det fragmenterede, forvirrede og tomme selv, der vedvarende må fyldes op af intense oplevelser, forbrug, mad og berømttheder.

Af
Carsten René
Jørgensen

Lise er på mange måder en stadigt meget ung kvinde på 29 år. Hun har været begyndt på en række forskellige uddannelser men er sprunget fra efter kort tid, fordi det begyndte at kede hende og hun ikke længere følte sig sikker på, at det var den helt rigtige uddannelse for hende. Dybest set er hun i tvivl om, hvem hun selv er – noget af det eneste, hun kan sige med sikkerhed, er, at hun ikke vil være som sine forældre. Hun kan ikke rigtig finde ud af, hvad hun vil med sit liv. I den sidste tid har hun haft forskellige småjobs for at prøve noget nyt og tjene nogle penge. Det er svært for hende at koncentrere sig om det samme i længere tid – og selv om hun i perioder lægger store planer for sit liv, så dropper hun dem – eller laver dem om – før de er realiseret. Hun har i mange år haft en drøm om at stifte familie – men samtidig er hun så glad for sin frihed og uafhængighed, at hun ikke er parat til at binde sig. Lise er storforbruger af TV og internettet; hun kan chatte på nettet flere timer dagligt og i TVs talkshows kan hun "møde" almindelige mennesker som hende selv og få indblik i deres liv. Begge steder oplever hun at være i kontakt med andre – uden at det forpligter hende eller hun risikerer at miste kontrollen. Hun går en del i byen – og hun sætter en ære i at være med, der hvor det sker. Det er samtidig vigtigt for hende at følge med den nyeste mode og hun skifter ofte stil, hvilket betyder at hun har et stort tøjforbrug. Sammen med hendes generelt dyre livsstil har dette medført, at hun har oparbejdet en betydelig gæld til sin bank. Hun har mange venner, som hun især taler meget med i telefonen og mødes med i byen. Hun har været i talrige kortvarige forhold, som hun har afbrudt, når hun er begyndt at opleve sig lukket inde og begrænset af den andens krav og forventninger til hende. Ingen har fået lov til at komme rigtigt tæt på hende. For megen nærhed giver hende

kvalme og hun føler, at hun er ved at blive kvalt. Hvis hun omvendt er alene for længe, bliver hun rastløs og urolig – hun oplever en diffus angst og indre tomhed. Nogle gange dulmer hun angsten ved spiseorgier, som i de fleste tilfælde afsluttes med, at hun må kaste det hele op igen. I andre tilfælde kan en heftig shoppingtur lindre den indre tomhed – og hun kan føle sig næsten høj. Indtil næste morgen, hvor det hele begynder forfra.

Denne lidt stiliserede beskrivelse af Lises liv er et ganske dækkende billede af typiske psykiske vanskeligheder forbundet med det urbane liv i, hvad vi efter behag kan kalde den sen- eller postmoderne vestlige kultur. Mennesker som udadtil synes at fungere rimeligt i dagligdagen klager over en diffus følelse af, at "der mangler noget", at noget ikke er helt som det skal være og at de har nogle vaner, som de egentlig gerne ville lave om på, men ikke rigtigt kan få under kontrol. Lykkepilleproducenterne har med stort held opdyrket dette marked for den nagende angst og tomhed i dagligdagen.

Lises liv er samtidig en illustration af en ganske udbredt personlighedstype i den senmoderne kultur: Borderlinepersonlighe-

den, som er præget af vanskeligheder med at indgå stabilt i mellem menneskelige forhold, manglende udholdenhed, usikker identitetsfølelse og vanskeligheder med at håndtere grænser til andre. Forvirring, orienteringsløshed og kronisk tomhedsfølelse er grobund for en stadig søgen efter intense og grænseoverskridende oplevelser, der kan kompensere for følelsen af indre tomhed. Tilsvarende har depressive tilstande – som idag er ganske udbredte – en række markante træk, der kan ses som et modbillede på elementer af den senmoderne kultur. Den depressive iøjnefaldende modvilje imod (eller manglende evne til) at have det sjovt, nyde livet og tilpasse sig den fremherskende hedonisme kan ses som en forbrugsforstyrrelse i den forstand, at den depressive synes uimodtagelig for (eller ligefrem reagerer imod) medier og reklamers påvirkning, ligesom den markante træghed og langsomhed ligger langt fra de trendsættende personers høje tempo og fleksibilitet. Endelig kan man se spiseforstyrrelsernes centrale symptomer som ekstreme og fatale udtryk for forbrugssamfundets iboende logik: Den spiseforstyrrede forsøger at fylde sin indre tomhed op med mad (objekter) – men gør

det i så ekstrem grad, at hun er ved at sprænges og atter må kaste maden op. Umidledbart efter starter det hele forfra – hullet indeni bliver aldrig fyldt ud, begæret bliver aldrig tilfredsstillet.

Hver kulturel epoke stiller en række særegne fordringer til mennesket og udvikler en særlig socialkarakter, som er intimt forbundet med, hvilket menneske der er behov for, hvis den pågældende kultur skal fungere optimalt. Denne socialkarakter er ofte særligt tydelig hos mennesker med tidstypiske psykiske forstyrrelser, hvor tilpasningen til de kulturelle fordringer er overudviklet eller kan ses som reaktioner imod den dominerende kulturelle logik. Når vi bevæger os fra den klassiske moderne til den senmoderne kultur, stilles en række nye fordringer til menneskets psykologi. Fordringer som psykologien – for at være på omgangshøjde med sin samtid – må være istand til at opfange og problematisere. Samtidig kan psykologiens kulturkri-

tiske stemme pege på mulige menneskelige konsekvenser af den kulturelle udvikling og således være afsæt for en humanistisk kulturkritik. Dette forudsætter imidlertid – modsat hvad der er den dominerende tendens i disse år – at psykologien ikke blot bevidstløst medvirker i den dominerende kulturelle tendens til at psykologisere og individualisere de menneskelige konsekvenser af kulturelle og socioøkonomiske forhold. Kulturen må genintroduceres i psykologien – uden dermed at forfalde til socialkonstruktivismens radikale kulturalisering, hvor alt betragtes som kultur.

Modernitetens industrisamfund havde primært brug for stabil og disciplineret arbejdskraft, der var parat til at udsætte egen behovstilfredsstillelse – i nogle tilfælde uendeligt; til et forestillet liv hinsides det jordiske. Derfor var installeringen af den protestantiske etik og realitetsprincippet – som det er beskrevet hos Max Weber og Sigmund Freud – afgørende elementer i socialiseringen og dermed den sociale kontrol. Der var behov for, at hvert enkelt individ kontrollerede og disciplinerede sig selv. I det senmoderne forbrugssamfund er der ikke længere brug for samme stabilitet og evne til udsættelse af behovstilfredsstillelse – men i langt højere grad for fleksibilitet, omstillingsevne og en hedonistisk trang til øjeblikkelig tilfredsstillelse af umættelige behov. Realitetsprincippets herredømme er blevet afløst af lystprincippet – og de kulturelle fordringer til det enkelte menneske er i løbet af ganske få årtier blevet ændret radikalt.

Den amerikanske sociolog David Riesman beskrev allerede i 1950'erne nogle markante forandringer i den vestlige verdens fremherskende socialkarakter, som man stadig kan se eftervirkningerne af idag. I industrisamfundet fremelskes det indrestyrede menneske, hvor forældre og andre autoriteter tidligt i livet indpoder en indre styring og et psykologisk gyroskop i personligheden, som efterfølgende holder personen på ret kurs og sikrer den sociale kontrol i samfundet indefra hos det enkelte menneske. Med overgangen fra industri- til konsumsamfundet udvikles det gruppe styrede menneske, som ikke i samme grad styres af en indre kerne, men af signaler fra omgivelserne. Livsmål og adfærd tager farve efter omgivelserne – og skifter med ændringerne i disse – og det er primært selve bestræbelsen på omhyggeligt at registrere og tilpasse sig ændringer i omgivelserne, der forbliver uforandret livet igennem. Idealet hos Riesman – der på visse punkter svarer til nutidens stærke kulturelt frisatte individ – er det autonome menneske, der er istand til at tilpasse sig samfundets værdier og normer, men har frihed til selv at vælge, om han/hun vil tilpasse sig eller ej. Riesmans forestilling om det indrestyrede menneskes forsvinden i konsumsamfundet svarer på mange måder

til den amerikanske sociolog Richard Sennetts beskrivelse af, hvordan senkapitalismens behov for fleksibel arbejdskraft nedbryder menneskets karakter og fremelsker rodløse individer, som drives med af markedets flodbølger.

Hvor Freud i starten af det 20. århundrede beskrev psykiske forstyrrelser knyttet til indre konflikter og hæmmede seksuelle og aggressive drifter, da er det i dag helt andre forstyrrelser, som er fremtrædende. Det hæmmede og overkontrollerede selv – som var dominerende i Freuds samtid – er blevet afløst af det fragmenterede, forvirrede og tomme selv, der vedvarende må fyldes op af intense oplevelser, forbrug, mad og berømttheder. En særlig afart af det tomme selv består i, at man for at være noget eller nogen skal skille sig ud fra det grå masse-samfund – at man skal være unik – ved at have en særlig livsstil, købe bestemte produkter og besidde bestemte objekter med særlig symbolværdi (og særlig høj pris). Hermed tilpasser man sig imidlertid også den dominerende logik – nemlig, at man kun er noget i kraft af sin fremtræden og det, man besidder. Hvor det hæmmede selv kan ses som en overtilpasning til det moderne industrisamfunds krav, kan det tomme selv tilsvarende betragtes som et udtryk for det postmoderne forbrugssamfunds iboende logik. Det menneskelige selv eller socialkarakteren er således radikalt forandret i de seneste generationer, ligesom almindeligt forekommende psykiske problemer har ændret karakter og i dag har andre årsager.

Ifølge den tyske psykolog Heiner Keupp har man ikke længere en enkelt sammenhængende identitet, men flere identiteter eller en patchwork-identitet. Tilsvarende taler den amerikanske sociolog Philip Cushman om det multiple selv, der som en kamæleon kan tage farve efter og tilpasse sig omgivelsernes hastigt skiftende forventninger. Det afgørende for den mentale sundhed er da, at den enkelte selv er istand til at skabe et vist mål af sammenhæng i sine forskellige identiteter. Et af de mere spektakulære udtryk for, at denne bestræbelse har slået fejl, er den multiple personlighedsforstyrrelse, som især er beskrevet i USA – ligesom den i de senere år er blevet en yndet figur i skønlitteraturen. Det centrale kende-

tegn ved denne forstyrrelse er, at personens forskellige identiteter er uforenelige i en sådan grad, at de må holdes totalt adskilt fra hinanden og leves ud på skift, uden at personen selv er bevidst om dette.

Den sen-kapitalistiske økonomi hviler på et stadigt voksende masseforbrug, som forudsætter et ubrudt flow af penge og parathed til at bruge dem. Her indgår kreditkortsamfundet og det tomme selv i en uheldig alliance, hvor hver enkelt kompenserer for oplevelser af indre tomhed, diffuse mangeltilstande og følelsesmæssig udhungretthed ved at fylde selvet op med mad, varer og berømttheder. Skuffelser, ubehag og utilfredshed dulmes via forbrug. Når den danske fremtidsforsker Rolf Jensen i sin bog *"The dreamsociety"* – som primært henvender sig til erhvervslivets frontløbere – udpeger en række centrale markeder for eventyr og historier, så fortæller dette samtidig en del om, hvad mennesket savner i den senmoderne kultur – savn som kan udnyttes i kommercielt øjemed. Rolf Jensen peger bl.a. på markeder for samhørighed, kærlighed, omsorg, tryghed, holdninger og hvem-er-jeg-markedet. Den udbredte kapitalisering af menneskets utilfredsstillede følelsesmæssige behov betyder, at markedskonforme behov til enhver tid kan tilfredsstilles, imens andre behov bliver stadigt vanskeligere at formulere, fordi markedets diskurs har været istand til at kolonisere snart sagt enhver afkrog af menneskets liv.

Udviklingen af det tomme selv

Udover at den enkeltes primære kulturelle rolle skifter fra arbejder/producent af varer til forbruger af disse varer, har en række andre markante tendenser i den senmoderne kultur været medvirkende til udvikling og fastholdelse af det tomme selv. Med industrialiseringen, urbaniseringen og sekulariseringen opløses de traditionelle fællesskaber, og tidligere tiders autoriteter – herunder ikke mindst den guddommelige autoritet – mister deres legitimitet. Den stærkt stigende samfundsmæssige mobilitet og den høje kulturelle forandringshastighed har betydet, at slægt, familie, hjemstavn og tradition ikke længere kan være faste holde-

punkter i identitetsdannelsen. Det som var godt og rigtigt i går, er forkert og ude af trit med virkeligheden i dag. Spillet regler skifter hele tiden, og det er vanskeligt at ruste sig til fremtiden, fordi de færdigheder og den personlighed eller identitet, som har højest markedsværdi, er flydende. Det vigtigste er, at man er fleksibel og istand til at skifte identitet i tråd med ændringerne på markedet for identitet. På godt og ondt kan familiens socialisering af den kommende generation ikke følge med de hastige kulturelle forandringer. For frihedens børn, der alle uundgåeligt konfronteres med den realitet, at overleverede patenter på det gode liv ikke længere har gyldighed, betyder det bl.a., at de som er socialiseret for snævert til industrisamfundets kulturelle logik kan få vanskeligt ved at navigere og finde sig tilrette i konsumsamfundet. Samtidig betyder globaliseringen, at verden – uanset hvor meget man forsøger at lukke øjnene – bliver større, mere kompleks og vanskeligere at overskue og gennemskue for den enkelte. Der er mere end nogensinde behov for effektive og realitetstilpassede metoder til at ordne og sortere i de mange informationer, som hver dag presser sig på fra medierne.

Tidligere rummede traditioner i familien, slægten, den mindre gruppe og i kulturen som helhed en række uantastede vaner, ritualer og strukturer til at fortolke og skabe mening i virkeligheden. Netop fordi der yderst sjældent blev stillet spørgsmålstejn ved deres hensigtsmæssighed og sandhedsværdi kunne de give tryghed og faste holdpunkter i den enkeltes liv. Nutidens de-traditionalisering betyder imidlertid, at man i dag må foretage en lang række valg, der ikke tidligere eksisterede – fordi ens livsbane langt hen ad vejen var givet på forhånd. Man må idag være refleksiv og vedvarende stille spørgsmålstejn ved sit liv og ved verdens beskaffenhed. Samlet stilles langt større krav til den enkeltes evne til selv at træffe de rigtige valg og skabe mening og sammenhæng i sit liv. Når den mellem-menneskelige solidaritet samtidig er under pres og velfærdsstaten privatiseres betyder det yderligere, at den enkelte selv må bære ansvaret for – og konsekvenserne af – valg, som han eller hun ofte slet ikke har forud-

sætninger for at overskue. Den større frihed er for store dele af befolkningen ledsaget af stigende utryghed.

Som den polske sociolog Zygmunt Bauman har formuleret det, blev identitetsbegrebet først centralt, da identiteten – med moderniteten og industrialiseringen – begyndte at blive et problem – da den ikke længere var givet på forhånd i kraft af slægt, social klasse og tradition. I moderniteten var identitetsproblemer primært forbundet med, hvordan man konstruerede en identitet og holdt den stabil. I postmoderniteten er problemet nærmere, hvordan man undgår at blive bundet og holder alle muligheder åbne. Man skal undgå langtidsforpligtigelser, undgå at slå for dybe rødder noget sted og undgå at binde sig for at sikre maksimal mobilitet. Det centrale er ikke længere at udsætte sin behovstilfredsstillelse, men at det er umuligt at blive tilfredsstillet – og at man altid – fanget i sit umættelige begær – må stræbe videre efter noget mere, større, nyere og dermed "bedre". Mållinien flyttes hele tiden eller der sættes nye mål, hvilket giver anledning til en konstant følelse af uopfyldthed og rastløshed. Man kan aldrig slappe af i forvisning om at have gjort det godt nok.

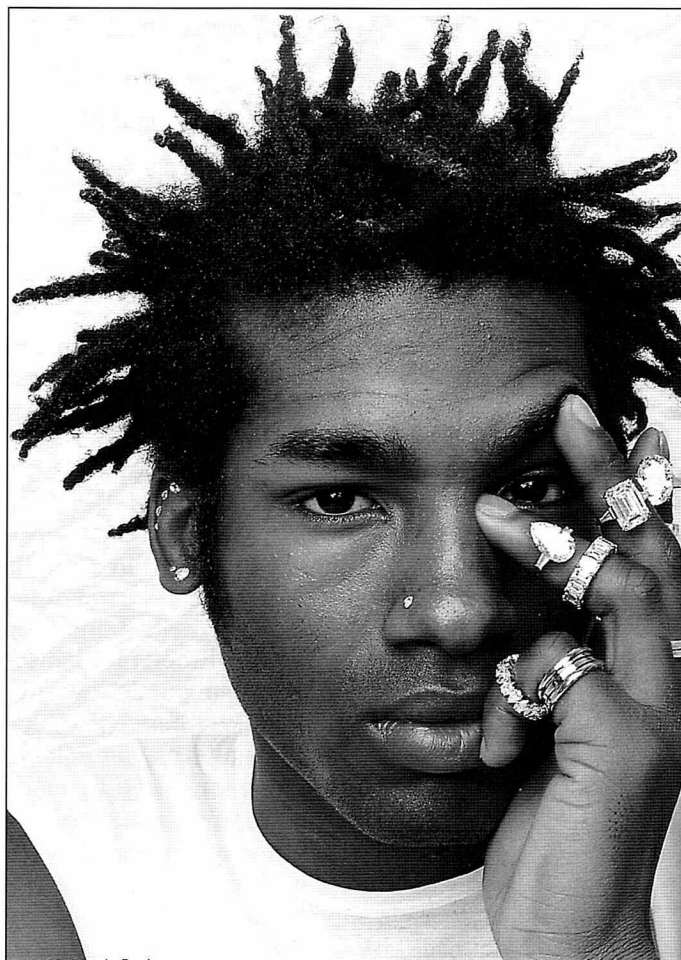
Tidligere blev menneskets identitetsdannelse set som en gradvis udfoldelse af det sande selv eller en indre kerne, der var mere eller mindre afsluttet ved overgangen til voksenlivet, hvor identiteten så at sige blev levet ud eller realiseret i handling. Nu betragtes identitetsdannelsen snarere som en evig tilbliven – som et livslangt, aldrig afsluttet og dermed ufuldendt projekt. Denne forandring i opfattelsen af menneskets identitet er ledsaget af en udbredt ungdomskult, hvor fænomener og adfærdsformer, der traditionelt har været knyttet til ungdommen, er blevet ophøjet til målestok for livet som helhed. Hurtighed og fleksibilitet sættes højere end omtanke og erfaring. Stabilitet forbindes med manglende driftighed og dynamik. Man må gøre alt for at "holde sig ung" og skjule ethvert tegn på aldring.

Den stadige stræben efter nye mål og dyrkelse af det ungdommelige giver på den ene side en enestående kulturel dynamik, men er samtidig medvirkende årsag til ka-

rakteristiske følelsesmæssige og psykiske vanskeligheder. Den eneste mulighed for selvbestemmelse er både en chance og en byrde – når et livsprojekt slår fejl, må man i dag langt hen ad vejen selv bære ansvaret for dette. Risici individualiseres og man kan ikke længere i samme grad henvise til, at man er offer for givne omstændigheder. Den sociale kontrol af enkeltindividet synes væsentligt mindre end tidligere, men i virkeligheden antager den måske blot andre – mindre synlige – former.

I senmodernitetens forbrugssamfund har de elektroniske medier opnået en monopolliggende status som kulturskabere og kulturformidlere. De elektroniske medier fokuserer – ifølge deres natur – på tingenes fremtræden og overflade og de opsøger det spektakulære, det underholdende, showet. Hermed har de elektroniske medier bidraget væsentligt til udviklingen af senmodernitetens karakteristiske tilbøjelighed til at fokusere på overflade og fremtrædelse, imens det ikke i samme grad som tidligere anerkendes, at der kan være en virkelighed under overfladen, som determinerer og i en vis forstand er primær i forhold til overfladen (jf. f.eks. ideen om det ubevidste i psykoanalysen). Forestillingen om det tomme selv er et prototypisk eksempel på denne tendens – selvet er ikke andet end sine fremtrædelsesformer, sine roller og sine relationer til andre.

Den fremherskende forestilling om det kulturelt frisatte autonome individ er ledsaget af et opbrud i psykologiens forestillinger om sammenhænge imellem fortid, nutid og fremtid. I tråd med dyrkelsen af individets ubegrænsede frihed tillægges fortiden ikke længere samme afgørende indflydelse på nutiden, ligesom det afvises, at nutiden har afgørende og uafvendelige konsekvenser for fremtiden. Det frisatte subjekt tillægges en betydeligt større frihed i forhold til sin fortid og eventuelle indrepsykiske begrænsninger – og den klassiske psykoanalytiske forestilling om, at der sker en indre strukturel oplagring af fortiden som med-determinerer fremtiden, problematiseres eller afvises. Dette er blot et blandt mange udtryk for den kolporterede myte om individets frihed til at vælge sig selv uden nogen former for ydre eller indre begrænsninger. Som Frank T.J. Mackey (Tom Cruise) må sande i filmen *Magnolia*, da hans

mediekonstruerede identitet krakelerer, "så kan det godt være, at vi tror, vi er færdige med historien, men det er ikke sikkert historien er færdig med os". Social klasse, medfødt begavelse, traumatiske oplevelser, personlig historie og kulturel habitus er benhårde realiteter i det enkelte menneskes liv, som man ikke blot kan "vælge" at frigøre sig fra. Når postmoderne teoretikere besynger den nyvundne frihed, er der således tale om en frihed, der højest – og da kun delvist og sjældent uden følelsesmæssige omkostninger – kan realiseres af en velfunderet elite, som er i besiddelse af betydelig både symbolsk og psykologisk kapital.

Samtidig med at individkulten således er stærkere end nogensinde, er humanvi-

denskaberne paradoksalt nok igang med at undergrave forestillingen om det autonome individ indefra. Subjektet betragtes ikke længere som herre i eget hus; det opløses i sproget og sine relationer, samtidig med at det fremhæves, at dets frihed undergraves af mediernes forførende objekter eller reduceres til processer i hjernen. Det således decenterede subjekt er netop ikke autonomt, det er ikke gennemsigtigt for sig selv, men styres af kræfter udenfor egen kontrol og bevidsthed. Udfra en psykologisk betragtning må man endvidere spørge, om der er grænser for, hvor megen mangfoldighed og frihed mennesket kan bære – hvor fragmenteret og uoverskuelig verden kan være, før dette giver anledning til psykiske vanskeligheder i en for stor del af befolkningen.

Psykologiske konsekvenser af den kulturelle frisættelse

Angsten er det senmoderne menneskes tro følgesvend – bl.a. fordi man aldrig kan være sikker på, at man har truffet de rigtige valg og at man har realiseret sin sande identitet/sit sande jeg. Som beskrevet af den amerikanske historiker Christopher Lasch, er det ”psykologiske menneske”, som opstår af senmodernitetens kulturelle logik, hjemsoget af angst, det forlanger om-

gående tilfredsstillelse og lever i en tilstand af grænseløshed, rastløshed og umætteligt begær. Det lever i nuet, i øjeblikket – og for sig selv. Den forcerede modernisering og den hertil knyttede uoverskuelighed og rastløshed medfører, at mange føler sig manipulerede, rådvilde og usikre. De opgiver håbet og forestillingen om, at verden kan bringes under kontrol – og især at de selv kan få adgang til kontrolpanelet. Flere og flere trækker sig derfor tilbage fra det fælles liv for at engagere sig i det personlige liv i form af psykisk og kropslig selvforbedring. Dette ses især i den fremherskende tilbøjelighed til at dyrke kroppen i form af økologi, fitness og generelt overdreven optagethed af udseende, vægt og undgåelse af den truende død i maden, luften osv, som for alvor er kommet på dagsordenen i risikosamfundet. For det enkelte menneske har en sådan strategi den klare fordel, at der sættes ind på et så afgrænset område – kroppen og det personlige liv – at det opleves overskueligt og muligt at kontrollere – modsat den uoverskuelige globaliserede verden udenfor fitnesscentret. Imidlertid er sådanne individualiserede strategier med til at undergrave mulighederne for fælles handlen.

Fraværet af universelle autoriteter og faste holdepunkter skaber sammen med den høje kulturelle forandringshastighed – og den i vid udstrækning medieskabte virke-

lighed – en fragmentering og kulturel orientingsløshed, som er grobund for et næsten umætteligt behov for eksperter, man kan sætte sin lid til – mest af alt fordi andre gør det. Hverken religionen eller videnskaberne har i dag tidligere tiders brede appel, respekt og legitimitet i befolkningen. Med det moderne projekts sammenbrud er troen på sandheden, den videnskabelige metode, fornuften, fremskridtet og på, at mennesket kan blive frit og afsløre alle fordomme og illusioner, faldet til jorden. Trods dette er menneskets behov for autoritative udlægnings- og virkeligheden og for faste holdninger tilsyneladende usvækket – omend det har fundet andre fremtrædelsesformer. I forhold til tidligere er det idag mindre entydigt, hvor man skal gå hen for at få tilfredsstillet disse behov.

I den pluralistiske offentlighed, som er opstået efter oplysningstankens kollaps, har alle udsagn i princippet lige gyldighed, alt er lige godt, og alle kan med samme ret og autoritet udtale sig om hvad som helst. Alt der blot minder om smags- og kvalitetsdomme, afvises som formynderi og angreb på den højt besungne individuelle frihed. Vi har ingen klare kriterier for at vælge imellem de mange mere eller mindre velbegrundende ”ekspertudsagn”, der findes på markedet – og ”almindelige menneskers” udsagn om komplicerede spørgsmål tillægges ofte samme vægt som specialisten med mange års erfaring på området. Når man vælger en ”ekspert”, man har tillid til og støtter sig til, vil valget ofte i mindst lige så høj grad være bestemt af følelsesmæssige og psykologiske faktorer – som af en rationel vurdering af ”ekspertens” faktiske udsagn. Der er derfor god grobund for inkonsistente politiske og religiøse bevægelser, ”alternative” behandlingsformer og outrerede terapeutiske metoder, som alle hævder at have enkle og effektive svar på komplicerede spørgsmål og problemer.

Hertil kommer en udbredt længsel efter ”det oprindelige”, ”det naturlige” og det autentiske – efter det som ikke er en kopi af en iscenesat og forløren virkelighed. Den senmoderne rodløshed og hjemløshed giver anledning til længsel efter fællesskab, ro og det enkle liv. I sine mere regressive former manifesteres denne søgen tilbage til noget,

som opleves at være gået tabt – og modvilje imod forandring – ved fjendtlighed rettet imod mennesker, der – ud fra mere eller mindre tilfældigt valgte kriterier – defineres som anderledes og dermed forkerte – og som årsager til den diffuse oplevelse af ubehag ved den måde, verden udvikler sig på.

Psykologerne John Bowlby og Daniel Stern har med deres klassiske undersøgelser af børns psykologiske udvikling sandsynliggjort, at mennesket er et oprindeligt socialt væsen med grundlæggende behov for at knytte sig til andre, høre til, blive respekteret og accepteret og opleve sig som en del af et fællesskab. Dette manifesteres bl.a. ved behov for at have en identitet, som anerkendes af andre og for at ”være noget” i relation til andre. Det er derfor åbenlyst, at opløsningen af de traditionelle fællesskaber og individualisering af identitetsdannelsen stiller en række nye krav til det enkelte menneske – krav som det kan være vanskeligt at honorere. For nogle mennesker åbner den nyvundne frihed hidtil uanede muligheder – imens den tilsyneladende absolutte frihed og kulturelle frisættelse for andre nærmere er forbundet med absolut ensomhed. Det frie valg opleves som et tyranni og ledsages af en stærk trang til at flygte fra friheden og det hermed forbundne ansvar – flygte ind i fundamentalistiske bevægelser, der idag findes i mange afskygninger fra dyrkelsen af en fælles gud, over dyrkelsen af nationen til dyrkelsen af en etnisk gruppe, et fodboldhold eller biodynamiske grønsager.

For at kunne leve og opretholde sin mentale sundhed i en fragmenteret, uoverskuelig og kaotisk virkelighed må det enkelte individ selv rumme en indre ro og være istand til selv at skabe mening og sammenhæng i sit liv. For at kunne håndtere den ydre pluralitet og fragmentering må der være opbygget en fundamental sammenhængskraft og stabilitet i menneskets indre. Det sandt autonome individ må hvile i sig selv, have tillid til egne evner og må i vid udstrækning selv sørge for at få tilfredsstillet sine behov. Dette forudsætter – paradoksalt nok – at han eller hun i sin opvækst har oplevet, at betydningsfulde andre har været empatiske, spejlet og været opmærksomme på selvet – og på denne måde har givet personen

en grundlæggende tillid til verden og andre mennesker. Udfra en psykologisk betragtning er en sund indre kerne – grundlagt i en tryk og stabil opvækst – forudsætning for udviklingen af det autonome individ, som kan navigere og drage nytte af den nyvundne frihed.

Klinisk psykologi og psykoterapi i senmoderniteten

Med det autonome individs uimodsagte sejrsgang bliver det mere og mere illusorisk at forestille sig fælles handling for et bedre liv. Det gode liv er blevet et individuelt projekt og bestræbelser på at forbedre samfundet og kulturen er afløst af strategier til selvforbedring. I brede kredse skal politik tilfredsstille personlige og psykologiske behov, hvilket er baggrund for symbolpolitikens dominans, spindoctors og fortrængning af ideologi og langsigtede visioner fra den offentlige debat. Borgeren, der både har rettigheder og pligter er afløst af forbrugeren med "licence to consume". Identiteten er i princippet blevet det enkelte autonome og kulturelt frisatte individs eget valg – og dermed eget ansvar og problem. Denne under-determinering af identiteten – og den parallelle tømning af selvet – har samtidig skabt nye behov for, hvad den franske idéhistoriker Michel Foucault har kaldt selvteknologier.

Opløsningen af traditionelle fællesskaber og traditioner og tabet af visheden om verdens beskaffenhed er centrale faktorer i konstruktionen af det tomme selv, som er modtagelig for – og aktivt opsøger – vejledning og indre re-vitalisering hos de dominerende selvteknologier: Psykoterapien og reklameindustrien. Fælles for de to er, at de tilbyder hjælp til realiseringen af "det sande selv" og til identitetsdannelsen. Samtidig er de begge dybt involveret i formidling og reproduktion af den fremherskende kulturelle diskurs. Reklameindustrien og identitetsmarkedet tilbyder, at man kan købe sig frihed for uvished og bekymringer om sin identitet og sin livsbane; man kan købe en identitet og blive en del af et fællesskab ved at købe og besidde de rigtige objekter, som ganske vist hurtigt overskrider sidste

anvendelsesdag og må fornys. Det er ikke længere religionen, men konsum og psykoterapi, som er opium for folket.

Den kliniske psykologi og de mange psykoterapeutiske metoder har spillet en væsentlig rolle – både som medspiller i den kulturelle konstruktion af det autonome selv og som behandler af det forstyrrede selv. På den ene side er det psykoanalysens store fortjeneste at have "opdaget" og udforsket menneskets indre og ubevidste psykiske liv. På den anden side har psykoanalysen hermed – langt hen ad vejen uden selv at ville det – bidraget til en omfattende kolonisering, kapitalisering og dermed kontrol af menneskets indre liv. Med sin individualistiske ideologi har psykoanalysen medvirket til at konstruere en bestemt opfattelse af selvet, der reproduceres under forskellige former i næsten alle eksisterende terapiformer. Psykoterapi er – som hævdet af den engelske sociolog Anthony Giddens – et ekspertsystem, der er dybt involveret i selvets refleksive projekt.

Den tidlige psykoanalyse blev udviklet til at forstå og behandle dysfunktioner hos industrisamfundets hæmmede selv. Udfra denne optik betragtes Lises vanskeligheder, som de er skitseret ovenfor, som et udtryk for, at hendes svage jeg er i klemme imellem på den ene side hendes stærke drifter og på den anden side hendes overjags og omverdenens strenge krav om tilbageholdenhed og udsættelse af behovstilfredsstillelse. Som en naturlig forlængelse af oplysningstanken, der var på sit højeste i Freuds samtid, er målet for en eventuel behandling, at Lise opnår indsigt i sine indrepsykiske konflikter. Ved at få adgang til sandheden om sig selv styrkes eller frigøres hendes jeg, der ses som garanten for den sunde selvkontrol og rationalitet. Psykoterapeutens væsentligste opgave er – som den neutrale videnskabsmand – at formidle den for frigørelsen nødvendige viden og indsigt til sin patient. Denne behandlingsteori er ikke tidssvarende til forståelse og behandling af Lises – for senmoderniteten karakteristiske – vanskeligheder.

Toneangivende psykoanalytisk teori i senmoderniteten betragter Lises karakteristiske tomme selv – og hendes forsøg på at få fyldt den indre tomhed og undslippe en

diffus angst – som resultater af svigt og mangler i den tidlige forældre-barn relation. Manglende ydre struktur og orden – og savn af stabile og omsorgsfulde personer – tidligt i livet, har resulteret i en pinefuld mangel på indre struktur, orden og stabilitet. Som følge heraf er Lise i dag ude af stand til at indgå stabilt i langvarige, gensidigt forpligtende relationer, ligesom hun ikke har fået opbygget den indre kerne, som er forudsætning for at hun kan navigere i en fragmenteret verden. Rationalet i en psykoterapeutisk behandling er, at hendes tomme selv skal fyldes op med positive erfaringer i en ny relation (relationen til terapeuten) og med en ny fortælling om selvet, der kan skabe ny mening og sammenhæng i hendes liv og historie. Ved at tilbyde en ny relation, hvor terapeuten både er tilstede som et medmenneske, der er autentisk interesseret i Lises liv og vanskeligheder og er garant for stabilitet og tryghed over længere tid, vil det tomme selv gradvist blive afløst af en indre struktur og gode indre objekter.

Både i sine klassiske og (sen)moderne udgaver er den psykoanalytiske behandlings rationale, at man ved at bringe selvet til at se på sig selv og sin ageren i relation til andre – og søge mulige bevæggrunde eller årsager til eventuelle dysfunktioner i selvets indre og historie – kan bringe symptomer og andre dysfunktioner til ophør. Det er her mindst lige så interessant, hvor man netop ikke søger de psykiske vanskeligheders årsager – i kulturen, i socioøkonomiske forhold og i faktorer udenfor det enkeltstående individ generelt. Et sådant snævert fokus på enkeltindividet er utilstrækkeligt til at forstå almindeligt forekommende vanskeligheder, som de ses hos Lise, der har klare forbindelser til den dominerende kulturelle logik.

Med sin tilbøjelighed til at trække det enkelte individ ud af sin kulturelle kontekst og betragte psykiske vanskeligheder indenfor en meget snæver horisont – det individuelle liv – står den kliniske psykologi i fare for at essentialisere fremtrædelsesformer i den forstand, at ensomhed, fremmedgørelse, konkurrencementalitet, og et grådigt og umætteligt begær efter varer og idealiserede objekter – uden at der er til-

strækkeligt belæg for dette – ophøjes til en del af menneskets natur. Samtidig defineres en universel normalitet, der pudsigt nok svarer til det autonome kulturelt frisatte individ – og det tomme selv betragtes som en naturlig del af den normale psykologiske udvikling. Fremfor at søge en balance imellem adskilthed og forbundethed er målet for det terapeutiske arbejde altovervejende at konstruere det autonome individ, der er uafhængig af – og frigjort fra – traditionelle fællesskaber. Enkeltindividet understøttes i at konstruere sin egen private mening – at søge mening i sig selv fremfor i fællesskabet. Den fremherskende kulturelle logik har således koloniseret den kliniske psykologi og undergravet dens potentielt kulturkritiske stemme. Når man får øjnene op for, at Lises vanskeligheder er udtryk for generelle menneskelige vanskeligheder med at finde sig tilrette i livet i den senmoderne vestlige kultur, så er det ikke blot psykologiens opgave at behandle dette som et enkeltstående – og i den forstand privat – problem, men i lige så høj grad at gøre opmærksom på de menneskelige konsekvenser af dominerende kulturelle tendenser.

Menneskets psykologi udfoldes i spændingsfeltet imellem natur og kultur. Ændrede kulturelle betingelser for den psykologiske udvikling medfører således forandringer af den dominerende socialkarakter, ligesom der vil opstå nye sygdomsfremkaldende faktorer i kulturen – faktorer som alt andet lige manifesteres i den enkelte families liv og dermed påvirker socialiseringen af de kommende generationer. Dette vil ændre de almindeligt forekommende patologiformer, der i sin tur kalder på nye kliniske teorier og behandlingsmetoder.

Psykoterapi er blevet en integreret del af den senmoderne kultur, der tages for givet. Vi omgås psykoterapien, som om der var tale om en universel og til enhver tid gyldig og virksom behandlingsform. Der stilles således ikke de nødvendige spørgsmålstejn ved psykoterapiens mål, metoder og kulturelle placering og funktion. Hermed kommer psykoterapien – i lighed med naturvidenskaberne, der på mange måder har tjent som dens forbillede – til at fremstå som en neutral behandlingsdisciplin løsrevet fra politiske, kulturelle og historiske faktorer. Uagtet psykoterapiens mange fortjenester i forhold til det enkelte menneske, er

det en kendsgerning, at de fleste klinisk psykologiske teorier og terapeutiske behandlingsmetoder reproducerer og understøtter det kulturelt frisatte autonome – og som udgangspunkt tomme – individ. Den kliniske psykologi domineres idag af strengt individualistiske teorier, der placerer alle faktorer af betydning for den psykologiske udvikling – og for udvikling af psykiske forstyrrelser – i den tidlige forældre-barn relation, i bestemte tankemønstre, i indre konflikter eller – i bedste fald – i aktuelle interpersonelle relationer. Hermed psykologiseres og individualiseres psykiske problemer og de trækkes ud af – eller isoleres fra – deres kulturelle kontekst.

Det vil altid være psykoterapiens primære opgave at hjælpe det enkelte individ med at finde sig tilrette i virkeligheden og katalysere oplevelse af mening og sammenhæng i livet. I modsætning til, hvad der i dag er den altdominerende tendens, bør et sådant fokus på enkeltindividet imidlertid være informeret af en stadig forståelse og problematisering af, hvorledes kulturelle og socioøkonomiske forhold influerer på den enkeltes oplevelse af meningsløshed, fragmentering og angst. Der er kort sagt behov for at gen-introducere kulturen i psykologien.

Der er behov for, at den kliniske psykologi udvikler en højere grad af bevidsthed om sin egen historie og samfundsmæssige position som både en disciplin til udforskning af menneskets psykologi og som et redskab til formidling og reproduktion af bestemte kulturelle tendenser og værdier. Selvet er en realitet, der forandres i takt med kulturelle forandringer – og som vi udvikler stadigt bedre teorier og redskaber til at forstå og forme. Samtidig er vore begreber om selvet en serie abstrakte konstruktioner, der til stadighed forvandles og tilpasses samfundsmæssige og kulturelle behov. I den forstand er psykologien både en afspejling af – og med til at skabe – den sociale realitet og den kultur, den er en del af.

Carsten René Jørgensen, f.1965. Klinisk psykolog. Gruppeanalytisk psykoterapeut. Ph.d.stipendiat ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet. Forskningsadjunkt ved Aalborg Universitetscenter.